

ARNE TOFTEGAARD PEDERSEN

Text och tabu på 1880-talet – om Gerda von Mickwitz ”Messling” och *Ett giftermål*

Syftet med artikeln är att belysa Gerda von Mickwitz könspolitiska engagemang på 1880-talet genom att närläsa prosaskissen ”Messling” (1886) och romanen *Ett giftermål* (1889). Artikeln undersöker Mickwitz skildring av syfilis i de båda texterna och hur andra tabubelagda ämnen såsom pedofili och incest antyds, och kopplas ihop med den patriarkaliska dubbelmoralen. Mickwitz texter läses i sin historiska och litteraturhistoriska kontext (det patriarkaliska 1800-talet och det moderna genombrottet i Norden). Artikeln redogör också för vilka repressalier en kvinnlig tabubrytare som Gerda von Mickwitz riskerade att drabbas av.

Gerda von Mickwitz (1862–1948) författarskap är varken stort eller mycket omtalat. Hon växte upp i en balttysk familj som flyttat till Helsingfors, blev författare på två språk och utgav, förutom enstaka noveller, tre litterära verk på svenska: *Solglöd och andra skizzer* (1885) under signaturen ”– ii –”, jämte romanerna *Ett giftermål* (1889) och *Kärleken* (1892) som utkom i eget namn. Hon uppehöll sig under längre perioder i Tyskland och skrev ytterligare två romaner, *Das Rätsel der Liebe* (1911) och *Menchen und Wege* (1919), båda under pseudonymen Hans Reinhard.

Mickwitz var en av pionjärerna inom kvinnorörelsen och höll sig inte på det revir tidens konventioner anvisade för kvinnan. Oförskräckt blandade hon sig i debatten om könsmoralen och trampade även in på ett så exklusivt manligt territorium som filosofi, genom att hon markerade sig som kännare av den rabulistiska Friedrich Nietzsche.¹

1880- och 1890-talets litterära konturer går att avläsa i Mickwitz svenskspråkiga författarskap. *Solglöd och andra skizzer* exemplifierar tidens dekadenta impressionism sådan vi finner den hos Herman Bang, J.P. Jacobsen och Ola Hansson. *Ett giftermål* infogar sig i, och kan sägas summera den fejd om sedlighet och äktenskap som pågått i nordisk litteratur sedan slutet av 1870-talet. *Kärleken* är däremot ett karaktäristiskt verk för 1890-talet som innebar en vändning mot själslivets innersta irrgångar. Romanen är samtidigt vad vi idag skulle kalla postmodern; i samma text blandas sinsemellan motsägelsefulla element, såsom gotisk skräckromantik och en biologisk, antiromantisk uppfattning om kroppen och kärlekslivet.² Mickwitz har aldrig fått stor uppmärksamhet, men hon har heller inte försvunnit under den litteraturhistoriska radarn. I *Finlands*

¹ Gerda von Mickwitz gick 1901 in i den debatt om Nietzsche, som då fördes mellan Th. Rein och Rolf Lagerborg. I ”Några synpunkter vid bedömandet af Friedrich Nietzsches författarskap I–II” (*Finsk Tidskrift*, augusti 1901: 127–138) gör hon ett ambitiöst försök till en karaktäristik av den tyske filosofen. Även andra prominenta kvinnliga intellektuella, såsom L. Onerva, Selma Lagerlöf och Ellen Key, intresserade sig tidigt för Nietzsche. Keys bekantskap med den tyske filosofen kan spåras tillbaka till 1889. Hon fascinerades av Nietzsche, men hennes beundran hade sina gränser. ”Nietzsches ensamma övermänniska kunde aldrig bli Keys”, slår Ronny Ambjörnsson fast (1974: 246).

² Det presenteras som en naturlag att kärleken i längden är omöjlig att fasthålla. Enligt en modern femme fatale omvandlas all kärlek efter en tid till tomhet och leda: ”Det är vår egen fantasi, som inbillar oss omöjliga känslors existens. Tänk sjelf efter. En sådan nervspännings fortvaro på längden är ju en fysiologisk omöjlighet.” (Mickwitz 1892: 67.)

svenska litteraturhistoria I skrev Pia Forssell (1999: 459–461) kort men insiktsfullt om Mickwitz. Trettio år tidigare behandlade Erik Ekelund (1969: 355–358) författarskapet relativt grundligt, men han betonade framför allt att hon påverkades av Alexander Kielland, J.P. Jacobsen, Nietzsche och andra. Nyare Mickwitz-forskning ur ett genusperspektiv har bedrivits av bland andra Päivi Lappalainen och Liisi Huhtala (Lappalainen 2000; Huhtala 1989: 249–253; Toftegaard Pedersen 2003: 155–169).

Det följande skall handla om Mickwitz könspolitiska engagemang på 1880-talet, såsom det framkommer i hennes litterära verk, primärt i *Ett giftermål* (1889, = G), men även i berättelsen ”Messling” (1886, = M) om den för en kvinna onämbara sjukdomen, syfilis.³ Min läsning kretsar kring centrala teman hos Mickwitz, bland annat incest och pedofili, ämnen som inte brukar kopplas samman med texter skrivna av kvinnor under det moderna genombrottet. Jag ser på dessa teman i första hand i relation till det patriarkala samhället och det moderna genombrottet i Norden, speciellt i verk av markanta kvinnliga röster såsom Camilla Collett, Amalie Skram och Victoria Benedictsson. Vidare frågar jag varför den realistiska kvinnliga prosan blev speciellt tabubelagd.

Den revolutionerande verklighetsskildringen

Det moderna genombrottets frontfigurer Henrik Ibsen, August Strindberg, Minna Canth, Anne Charlotte Leffler och många andra utmanade och synliggjorde dubbelmoralen i det sena 1800-talets samhälle. Patriarkatet levde utmärkt väl i de rådande förhållandena, som också präglades av prostitution, bigotteri och kvinnoförtryck. David Gedin (2004: 85) talar träffande om ”det moraliska hyckleriet som i tysthet accepterade faktum så länge det inte blev skandal”. För det konservativa lägret var det inte verkligheten i sig som utgjorde problemet, utan den nya tidens ”obehagliga” tendens att lägga realiteterna och omoralen i öppen dager. Realism, naturalism, verklighetsskildring – vad det än kallades i konst och litteratur – väckte ettriga reaktioner, speciellt när patriarkatets intimaste hemligheter drogs in i problemdebatten.

Att den moderna litteraturen för en konservativ publik kunde te sig som en förolämpning, ironiserar Karl August Tavaststjerna över i ”Teaterbesökare” som ingår i diktsamlingen *För morgonbris* (1883). Konfronterad med Henrik Ibsens *De unges forbund* känner sig publiken djupt skymfad:

Man kommit hit, ej för att oförväget
sin egen afbild se på tiljan stå,
man kommit hit att bättre njutning få;
man känner till det der, det är ens eget.
Ens egen lumpenhet bör respekteras,
den tanken är ju min och många fleras.

³ David Gedin (2004: 85, 414), som är en av få som uppmärksammat Mickwitz berättelse, jämför ”Messling” med en anonym novell tryckt i den svenska tidskriften *Sedlighets-Vännen* ett par år in på 1890-talet. Svårigheterna att hitta relevant jämförelsematerial antyder det exceptionella i att en kvinnlig författare skrev om syfilis.

Ibsen underkänns utifrån devisen: ”hur *sant* det också är – det är ej vit-tert!” (Tavaststjerna 1883: 60, 59). Enligt idealrealismen, som ännu på 1880-talet värderades högt i Finland, var verkligheten full av fenomen som inte borde gestaltas inom *les belles lettres*. Konfronterad med en novell om en omoralisk familjefader (Amanda Kerfstedts ”Synd”) utbrister C.G. Estlander (1881: 214): ”Skall ej läsaren med rätta betäcka sig för att jemväl i dikten behöfva dras med det obehagliga, hvaraf man har mer än nog i det lefvande lifvet?” I en text om syfilis (som vi skall återkomma till) hävdar även Victoria Benedictsson att det inte är alla ämnen som lämpar sig för skönlitterär behandling, men i motsats till det konservativa lägret *vill* hon blottlägga realiteterna. Benedictsson (1886: 9) framhåller nödvändigheten av att informera publiken rättframt och grundligt om en sjukdom som syfilis, men menar att skönlitteraturen knappast är lämpad för denna uppgift, eftersom läsaren inte vet vad som hör till de faktiska förhållandena och vad som är en produkt av författarens fantasi.

Med det moderna genombrottet blev ämnen som sexualitet, kärlek och äktenskap flitigt ventilerade i litteraturen. Den förvåning och de protester den nya tidens frispråkighet kunde väcka skall ses i ljuset av att man ännu under efterklangsromantiken talade om kärlek och älskog med hänvisningar till ”amoriner” och andra ”eteriska” fenomen.

Den nya tidens livliga debattkultur blev viktig även för dem som ville reformera kvinnorollen. Parallellt med att kvinnorörelsen organiserades ryckte kvinnorna fram på det litterära fältet. ”I alla de nordiska länderna innebar 1880-talet också ett *kvinnligt* genombrott – både vad gäller mängden debuterande skönlitterära författare och mängden kvinnor som deltog i den offentliga debatten”, framhåller Inger-Lise Hjordt-Vetlesen i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* 2 (1998: 342). Det kvinnliga genombrottet var en del av en progressiv rörelse, men 1800-talets samhälle präglades fortfarande oerhört starkt av patriarkaliska värderingar. Kvinnor och män levde i en värld som på alla nivåer definierade kvinnans ställning. Liksom korsetter deformerade kvinnokroppen tenderade normer och fördomar att kontrollera och hämma kvinnors intellekt och psyke. Offentligheten var männens domän, vilket tydligt avspeglades i litteraturen. ”The writer ’fathers’ his text just as God fathered the world”, som Sandra M. Gilbert och Susan Gubar skriver i *The Madwoman in the Attic* (Gilbert & Gubar 1984: 4).

När ett stort antal kvinnor fattade pennorna på 1880-talet berikades det offentliga samtalet, eftersom många vanliga erfarenheter som förut sällan hade gestaltats nu kom till uttryck. Några karaktäristiska exempel på det ”nya” perspektivet formuleras i den svenskspråkiga litteraturen i Finland: Ina Lange skildrar en städerskas hårda arbete i ”*Sämre folk*” (1885) och i romanen *I tätande led* (1886) återger Alexandra Gripenberg en lärarinns villkor på den finska landsbygden. Kombinationen av verklighetsskildring och kvinnlig litterär frammarsch blev en stor utmaning både för det kulturella etablissemanget och för moralens väktare. Att kvinnliga författare berörde ämnen som sexualitet och könsmoral ansågs vara skandalöst och ett uttryck för den nya tidens förfall. Det täcka könet skulle inte tala om ämnen som dessa, och en ung kvinna som Gerda von Mickwitz (hon fyllde tjugo 1882) borde

egentligen inte ens känna till dem. Dessutom, och detta uppfattade många troligen som det mest oroväckande, avslöjade Amalie Skram, Victoria Benedictsson, Minna Canth, Ina Lange, Gerda von Mickwitz och många andra "intima" detaljer om det rådande samhället. De avslöjade både den institutionaliserade och den dolda (o)ordningen på kärlekens och sexualitetens område. I ett flertal fiktiva texter kom äktenskapet att framstå som en ohelig, omoralisk pakt sanktionerad av staten, samtidigt som dubbelmoralen gällande kön och samliv blottades.

Debatten om sexualitet och äktenskap utgjorde en huvudfåra inom den nya litterära strömningen. Georg Brandes biograf Jørgen Knudsen menar till och med att det moderna genombrottets största goda gärning var att man satte könsmoralen under debatt. Knudsen (1994: 188) talar uppskattande om periodens "selvmorderisk dristige tabubrydere". Frispråkigheten var speciellt farlig för kvinnorna, som förväntades vara renhjärtade och oskuldsfulla. En författarinna som skrev om något av tidens tabun överskred därmed själv ett tabu och riskerade att bli en *persona non grata*.

Bourgeoisens flickor: Konsten att blunda

Inom bourgeoisien odlade man under stora delar av 1800-talet aristokratins ideal ifråga om flickors och kvinnors fysiska väsen. Det veka och späda, en kropp alltför fragil för arbete, stod för en privilegierad utvaldhet och förfining, som Karin Johannisson skriver i *Den mörka kontinenten* (2013: 49f.). Dessa ideal var naturligtvis hämmande för de unga flickornas utveckling och ledde i många fall till en direkt ohälsosam livsföring. Därför är bilden av 1800-talets borgardöttrar som eleganta, men bleka och bräckliga individer delvis sann och en följd av "svältdiet, brist på järn, motion och frisk luft", menar Johannisson (2013: 54). Kombinationen av förfining och skörhet ledde även till att kvinnan ofta uppfattades som sjuklig, en roll som inte var utan status. Bilden av kvinnan som sjuk hade enligt Johannisson två sidor:

Den ena diskvalificerade henne: från aktivitet, delaktighet, gav henne en begränsad livssfar. Kvinnan var definitionsmässigt bräcklig, oberäknelig. Hon var inestängd i sin kropp, omsluten av sin kvinnlighet. Hon passade inte i det offentliga rummet. Den andra sidan kvalificerade henne: bilden av den ömtåliga kvinnan kunde också förvandlas till kult, romantiseras och sublimeras. (Johannisson 2013: 73.)

En som led av 1800-talets flickuppföstran var Fredrika Bremer. Hennes moder hade, enligt Birgitta Holm (1981: 129), tre "oryggligt fastställda principer" gällande sina döttrars uppväxt: De skulle växa upp okunniga om allt det onda i världen, de skulle inhämta så mycket kunskap de kunde – och äta så litet som möjligt. Förutom att en ung flicka skulle stå ut med att svälta, plågades hennes kropp av olika slags snörliv (korsetter och korseletter) som formade figuren efter modet. Anne Charlotte Leffler (1883: 18) skriver 1882 att "modet för dagen", snörliven och de högklackade skorna gjorde att de damer som ansågs vackra egentligen var "tämligen vanskapliga".

En ung kvinnas kropp granskades med skarp blick på societetens olika tillställningar. De unga damerna skulle inte bara bete sig och klä sig korrekt, utan också vara lockande på balen, "äktenskapsmarknaden". Bara armar och uringade klänningar utgjorde en del av det blickfång som skulle få männen att överge det fria ungarlivet. I *Ett giftermål* visar Mickwitz hur obehaglig en ung och blyg flicka kunde uppleva denna exponering av naken hud, en problematik vi också känner från Anne Charlotte Lefflers berättelse "En bal i 'societeten'".⁴ Anna Norman, huvudpersonen i Mickwitz roman, utvecklar en sorts "balfobi" efter att mot sin vilja ha varit kraftigt dekolleterad på sin första bal. Att tvingas blotta sig får Anna att trycka armarna in mot livet och skälvande dra ihop skuldrorna, vilket får societetsbalens kännare att tala om en typisk debutantskräck. Till vardags, när hon tilläts gå omkring i ylletröja med hög krage, är Annas kroppshållning en helt annan:

Nu, när hon rörde sig fritt och obesväradt, framträdde tydligt hela smidigheten utaf hennes fina och tillika spänstiga växt, hufvudets lediga hållning. Det satt så fritt på hennes axlar. (G I, 39f.)

Det råder inga tvivel om vad som är mest hälsosamt, men dekolletage var mycket vanligt på balerna och utgjorde enligt Annas moder en nödvändig del av konventionen. När Anna och ämbetsmannen Karsten Rode redan umgåtts en del, utan att han friat, planeras en bal där modern kräver att dottern är dekolleterad. Hon hoppas i hemlighet "att flickans toilette skulle göra sitt till för att få Rode att äntligen säga det afgörande ordet" (G I, 99). Förhoppningarna berättar om balens och de sexuella frestelsernas samhällseliga funktion.

Samtidigt som de unga flickorna exponerades, skulle de framstå som oskuldsfulla. Det var en premis inom societeten att de unga damerna, i motsats till de jämnåriga männen, var obekanta med sexuallivet och speciellt att de saknade erfarenhet på området. Att de var illa förberedda inför äktenskapet ökade paradoxalt nog deras chans för ett snart giftermål. Naivitet ansågs vara sött och attraktivt vilket framgår av följande scen ur Amanda Kerfstedts novell "Synd", tryckt i *Finsk Tidskrift* 1881. En ung flicka berättar om sin uppfostran för en potentiell make:

– Mamma säger att en flicka skall vara oskyldig och glad, älska människorna och göra alla omkring sig så lyckliga hon kan. Och om hon händelsevis får syn på något tråkigt, så skall hon göra så här. Hon vände småleende sitt rosiga ansigte emot honom och blundade. Han visste från detta ögonblick att han älskade henne. (Kerfstedt 1881: 216.)⁵

Flickan avslöjar således sin metod för att undvika oönskad information om verkligheten. I *Fru Marianne* låter Victoria Benedictsson titelpersonens mamma, fru Björk, diskutera uppfostran med en väninna som har fäst sig vid Mariannes "snövita" karaktär. I en karikerad scen uttrycker väninnan sin uppskattning:

Ja, fru Björk, det visar hvad en omsorgsfull uppfostran kan åstadkomma, till och med i våra tider. Jag tror mig kunna säga att – så fästmö hon är –

⁴ Om dekolletagen skriver Leffler (1883: 19) att klänningen var "neddragen så långt som konvenansen och mycket längre än blygsamheten tillät".

⁵ Novellen trycktes 1883 i Kerfstedts *Vid vägkanten* II.

tänker hon på ingenting. Ett riktigt dufvosinne! – Hvad jag blir upprörd när jag hör dessa nya idéer, om att unga flickor skola veta allt möjligt, – läsa anatomi och allt hvad tänkas kan. Hvilken råhet i tidsandan!
– Det vore just smakligt med så väl bevandrade ungmör! (Benedictsson 1887: 106.)

Annas mamma framstår i Mickwitz berättelse som en likasinnad representant för en konventionell uppfostran. Två principer är avgörande; den unga flickans aningslöshet skall bevaras och allt som kan uppfattas som okvinnligt undvikas. Fru Norman har följt dessa ideal och bekänner stolt att hon hållit sin dotter ovetande om allt det, ”som en ung flicka egentligen inte borde ha en aning om” (G I, 38f.). Det är främst om könslivet som den unga kvinnan skall hållas ovetande. Detta för med sig en orimlig olikhet, ett avstånd mellan könen, vilket, som Mickwitz visar, utgör en stor risk eftersom flera av de potentiella makarna har syfilis.

Okvinnligt beteende förknippades med risken att inte bli gift, vilket ansågs som nära nog katastrofalt. ”Det öde som samhället av tradition anvisar kvinnan är äktenskapet”, fastslår Simone de Beauvoir (2012: 489). 1800-talets borgerliga kvinnor hade sällan andra framtidsmöjligheter. Förutom att äktenskapet handlade om försörjning, fungerade det även integrerande och var avgörande för att man skulle bli socialt accepterad av sin omgivning. Målet för en ung kvinnas uppfostran var således ett giftermål. Social press, nervositet och ambitioner leder till att förhållandet mellan Anna Norman och hennes mor fylls av stridigheter och spänningar. Väl att märka är det fru Norman som har giftermålsambitionerna, inte dottern. Det är modern som bär ansvaret för dottern. Om Anna förblir ogift, eller skämmer ut sig i ögonen på societeten, är det främst modern som skammen faller på. Fadern känner däremot ingen press på sig.

När fru Norman lyckas gifta bort sin dotter med Karsten Rode som räknas som ett särdeles gott parti (han förväntas bli senator en dag) är hon lycklig – och lättad: ”Hon sade sakta för sig själv: ’Min dotter – senatorskan Rode’” (G I, 124). Hon har varit Annas första rådgivare, men lämnar nu sitt barn ”i en klok mans vård”. Det uppstår en slags pakt mellan fru Norman och svärsonen, för Anna känner fortfarande en motvilja mot många av societetens konventioner. Karsten lovar att i fortsättningen fullborda ”barnets” uppfostran.

En korrekt uppfostran innebar att den unga kvinnan hölls ovetande om vissa känsliga ämnen. Ett av dessa var så tabubelagt att Gerda von Mickwitz endast kunde skriva om det med hjälp av en eufemism.

Tabu I: Syfilis

I en pamflett från 1885 fastslog filosofen och pedagogen Waldemar Ruin (1885: 15), att alla de ”gräsliga skuggsidorna” av det sena 1800-talets samhällsliv gick att hitta ”i en enda patologisk nutidsroman”. Formuleringen aktualiserar frågan vad man ansåg vara värst, de jämmerliga samhällsförhållandena eller det litterära blottställandet av dessa.

”Det fanns ett s-ord, som kvinnor inte fick ta i sin mun”, har Ebba Witt-Brattström (2008) konstaterat: ”Män smittade sina ovetande

makor som dukade under i 'Mässling' (kodord för syfilis).” När Gerda von Mickwitz 1886 skrev om den grymma könssjukdomen kallade hon följaktligen sin novell ”Messling”. I berättelsen, som trycktes i den göteborgska kvinnotidskriften *Framåt*, lyckas Mickwitz, utan att ens nämna det förbjudna s-ordet, visa hur lätt en ung kvinna kunde ådraga sig syfilis trots – eller snarare som följd av – sin oskuldsfullhet.

Fruentimmerskarlen Löwes unga fru, Sigrid, har fått mässling. Hos de oinvidga, det vill säga frun själv och hennes väninnor, väcker diagnosen förvåning, för Sigrid har redan haft mässling. Männen däremot vet genast att det är tal om syfilis. Enligt Löwes vänner är missödet ett sådant som kan hända och inget en väluppfostrad ung flicka behöver bli våldsamt upprörd över. Jargongen är rå i kamratkretsen, där man inte ens drar sig för att förlöjliga det kristna vigselformuläret. När det blir känt att Löwe smittat sin unga hustru utbrister en av hans kamrater: ”För f–n äkta makar måste ju dela *allt* vet jag, lust och nöd, som presten sade” (M, 8).

Sigrid har uppfostrats av sin moster som har hållit henne borta från de moderna böckerna, ”som endast gräfd i smutsen och med sina otäcka bilder grumlade en ung flickas själ”. Den litteratur Sigrid istället får i handen är av en helt annan dignitet: ”Runeberg, Tegnér, Topelius etc. Det var böcker, som lämpade sig för unga flickor. God, ren själaspis, som höjde och renade tanken och verkade förädlande...”. Berättarens kommentar är lakonisk: ”På detta sätt blef Sigrid Erikson förberedd till äktenskapet och lifvet” (M, 9). Förberedelserna leder henne rakt i armarna på den erfarna Löwe, som dessutom vinner mosterns förtroende genom att beklaga sig över den moderna litteraturen som fördärvar sedligheten.

Mickwitz intar således en position mitt i fejden om moral och dubbelmoral. Skall författarna dygdigt negligera vissa delikata förhållanden, eller tvärtom avslöja också det mest otäcka och osedliga? Gerda von Mickwitz ironiserar över strutstaktiken och idkar kvinnouppläsning, och därmed skriver hon in sig i gruppen av litterära sanningssägare. En annan av dessa, Camilla Collett, framhöll i *Fra de stummes Leir* (1877) skönlitteraturen som den säkraste källan där en kvinna kan inhämta uppläsning om sin egen situation (ur Collett 1913: 379ff.).

”Messling” framkallade indignation, men i ett inlägg tryckt i *Framåt* försvarade Victoria Benedictsson Mickwitz, inte minst mot (unga) kvinnors påståenden att skildringen måtte vara osann. Benedictsson uppmanade till och med de förargade att studera Alfred Fourniers *Syfilis och äktenskap*, ur vilken hon även hämtar några längre citat. Boken kunde enligt henne fungera som en väckarklocka för kvinnor i ”giftasåldern”, som då skulle undvika att ”med förbundna ögon” gå samma öde till mötes ”som den unga frun i 'Messling'”. Benedictsson (1886: 9, 10) understryker behovet av att ibland tala rent ut: ”Namnet kan väl icke anses värre än sjelfva saken.” Hon kritiserar Ibsen, eftersom hon uppfattar skildringen av medfödd syfilis i *Gengangere* som diffus och befarar att dramat kan ge folk en föreställning att ”dylikt är endast tomma spöken, ingenstädes befintliga utom i en del moderna författares hjernor” (Benedictsson 1886: 9).⁶

⁶ Mickwitz ger i *Ett giftermål* stöd åt sin svenska kollegas kritik genom att beskriva hur Anna Norman mot moderns vilja hade kommit över *Gengangere*, men utan att begripa vad Ibsens bok handlade om (G I, 39).

Syfilis var en lömsk och i värsta fall livshotande sjukdom, som onekligen under denna tidsepok, decennier innan upptäckten av penicillin, kunde uppfattas som ett spöke. I första utgåvan av *Nordisk Familjebok* (1876–1899) uppges att syfilis ”genom sin stora utbredning och den fara, som den medför för individen och släktet, är af högsta betydelse för menskligheten” (*Nordisk Familjebok* 1891: spalt 1135). Syfilis omtalas också långt senare som en av de värsta sjukdomarna som hemsökt människosläktet och jämförs bland annat med tuberkulos. Witt-Brattström (2008) har i klartext uttryckt orsaken till denna ”hemsökelse”: ”Mäns sexualvanor (rätt att gå till prostituerade) hade skapat en syfilisepidemi som hotade släktets fortbestånd.” Den totala nonchalansen för andras hälsa som gestaltas i ”Messling”, började man småningom bekämpa via lagstiftningen.⁷

Benedictsson framhåller att de smittade har rätt att få veta sanningen. Fournier varnar även för att en bagatellisering av sjukdomen kan leda till otillräcklig behandling, varvid ”syfilis behåller sitt välde över dessa olyckliga kvinnor” som riskerar att drabbas av svåra återfall. Att syfilis var starkt tabubelagt understryks av att Fournier ändå rådde sina kolleger att uppmärksamma de äkta männens bön om diskretion och rekommenderade att läkarna skulle hitta på ”någon lämplig pseudonym” för syfilis. (Citerad via Benedictsson 1886: 10.) Till Benedictssons kommentar om att fiktiva skildringar inte lämpar sig för ett ämne som syfilis, kan man tillägga att attityden kanske utgjorde ett större dilemma än generalet. Att läkaren Fournier, i en sakprosatext, inte vill att de smittade kvinnorna skall få veta att de lider av syfilis, röjer en djupliggande rädsla för att det patriarkaliska samhället kommer att förlora sin legitimitet och auktoritet. Enligt 1800-talets polariserade syn på könen stod mannen för det rationella, i kontrast till det emotionella hos kvinnan, varför det ansågs naturligt att männen tilldelades makten i samhället och myndigheten i hemmet. Ideellt sett kompletterade de två könen varandra, men i verkligheten ledde tanken om polariteten mellan könen till orättvisor. I *Ett giftermål* åtföljs en moralisk konflikt av repliken: ”Han var man, hon kvinna – de voro just derigenom vidt skilda från hvarandra” (G II, 96).⁸

I sin roman från 1889 återkommer Mickwitz till problematiken kring syfilis, om också huvudtemat är ett annat. *Ett giftermål* behandlar ojämlikheten som uppstår när ”väluppfostrade” och dygdiga unga flickor gifts bort med inte alldeles unga män med stor sexuell erfarenhet (jfr Bjørnstjerne Bjørnson och den så kallade ”handske-problematiken”). Konflikten utspelas i relationen mellan tonåringen Anna och ämbetsmannen Karsten Rode. Men i en av romanens många parallellberättelser beskrivs den tragiska kärleken mellan syfilitikern Carl Holst och hans kusin Ada.

Tonen är annorlunda än i ”Messling” eftersom Mickwitz med Carl Holst har skapat en figur med ett helt annat sinne än Löwe. Carl är en

⁷ *Nordisk Familjebok* (1918, spalt 1386) berättar att det i Sveriges nya äktenskapslagstiftning (från 1918) antogs omfattande åtgärder mot de veneriska sjukdomarna, exempelvis ett förbud mot ingående av äktenskap ”för personer, som lida af syfilis i ett smittsamt stadium”.

⁸ 1800-talets föreställningar om olikheterna mellan könen härstammade inte minst från Rousseau och romantiken, men föreföll bevisade av tidens ideologiskt färgade biologiska forskning (se t.ex. Johannisson 2013: 17ff.).

allmänt omtyckt och ansvars-kännande ung man. Han undertrycker sina känslor för Ada, tills en lite för optimistisk läkare ger honom mod att gifta sig. Genom att skildra en sympatisk syfilitiker accentuerar Mickwitz att sjukdomen måste ses i relation till ett större problemkomplex. Den kan inte reduceras till en fråga om vissa individers syndiga leverne. Den infektion man eufemistiskt omtalade som "följderna av ett glatt ungdomsliv" är ett resultat av normer och strukturer i samhället.

I motsats till den unga frun i "Messling" smittas Ada inte, likväl är hon ett offer. Precis som i novellen hålls kvinnorna ovetande om den egentliga diagnosen. Ada fattar följaktligen inte alls vad som händer när makens syfilis slår över i sinnessjukdom och han förs bort skrikande, efter att ha hotat att döda parets lille son. Det grymma hotet understryker hur konkret Mickwitz skildrar följderna av syfilis, jämfört med gestaltningen i *Gångare* som ju åtminstone av Benedictsson uppfattades som abstrakt.

I *Ett giftermål* finns en viktig bifigur, en sanningssägande ogift kvinna, Hilda. Hon är Carl Holsts intellektuellt nyfikna syster, som många uppfattar som hård och okvinnlig. Hon studerar medicin på egen hand och fattar så småningom vilken sjukdom brodern lider av. När Carl blivit galen avslöjar hon sanningen för Ada, som äntligen får en chans att förstå sin mans underliga sinnesrubbingar: "Nu framstod allt uti ett annat ljus, nu förstod hon hans ständiga dysterhet, hans retlighet, när hon frågat efter hans befinnande..." (G II, 158). Informationen om makens könssjukdom framkallar inte Adas förakt, utan tvärtom hennes gränslösa kärlek och medlidande. Hilda avslöjar sanningen för sin svägerska så att hon (med Hildas stöd) skall kunna bära det "tunga ansvaret" att uppfostra sin son. Primärt handlar det om att i sinom tid upplysa gossen så grundligt om "ungdomslivets faror" att han undviker faderns "öde".

Det är inte utan orsak Mickwitz låter Hilda och Ada reagera så förnuftigt. Hon har visat det orättvisa och förryckta i att *inte* upplysa de unga kvinnorna om syfilis och äktenskap, alltså måste hon låta dem bete sig vettigt och vidsynt när de får dela medvetenheten om könssjukdomens faror med männen.

En ung fru i chock

Borgerskapets ungarlar hade möjligheten att leva ut sin sexualitet. En vis frivolitet rådde, tonen i rökrummen var kamratlig och mustig. För de unga fröknarnas del resulterade en "god uppfostran" däremot i en kroppslig alienation. I äktenskapet och inte minst under bröllopsnatten ställdes de två könen således inför helt olika villkor. Inför förlovningen känner Rode sig segerviss och överlägsen. Han känner sig som den "säkra, erfarna världsmannen" gentemot Anna, som "maktlös var gifven uti hans våld" (G I, 156).

Annas kärlek beskrivs som en översinnlig fantasi. Hon håller på att svimma när Rode kysser henne och förvirringen ökar ytterligare när han friar. Deras förhållande blir allmänt känt, vilket får Anna att reagera med obehag; att låta främmande människor "se på sina känslor – åh, huru

vederstyggligt det var!” (G I, 160).⁹ Fru Norman, som är djupt engagerad i arrangemangen kring bröllopet, konfererar med Rode, medan Anna agerar som om ingenting av detta skulle beröra henne. Hon blir frånvarande och viljelös ”liksom en, som går i sömnen”, hon uttrycker sig som om ”hon knappt varit medveten” (G I, 170).

När bröllopsdagen närmar sig tilltar Annas inre oro. Den tidigare nämnda Hilda Holst förstår hur det är fatt; bruden har hållits ”okunnig som ett barn” och är framför allt oförberedd på äktenskapets ”fysiska sida”. Den förestående ”tillställningen” framkallar Hildas vämjelse; hon har inte hjärta att vara närvarande vid vigseln och se ”huru de schackra bort barnet” (G I, 183). Liknande formuleringar finner man hos andra moderna nordiska författare. Den moderna skeptikern Nordan i Bjørnsons *En Hanske* tål inte bröllop och åsynen av unga kvinnor som ”offerdyr med krans og slør” (Bjørnson 1911: 78). I Benedictssons *Pengar* har Selma vid sitt bröllop känslan av att hon ska begravas och frågar sig: ”Var det till brudstol eller stupstock hon gick?” (Benedictsson 1885: 130).

I *Ett giftermål* ryms själva vigseln inom en mening och den efterföljs av en scen som skildrar begynnelsen av det unga parets bröllopsresa. I sin beskrivning av avfärden understryker Mickwitz det kusliga i arrangemanget. Anna, kall och känslolös, stöder sig likblek vid relingen. När båten lämnar hamnen ser hon på sin pappa med ”en ångestfullt spörjande blick...”, medan Karsten karaktäristiskt nog tycker att brudens bleka ansikte ser ”rörande skönt och hjälplöst ut.” Första delen av romanen avslutas med att indikera giftermålet som en av kyrka och stat sanktionerad våldtäkt. Den unga frun gör ”ett svagt försök att göra motstånd” när Karsten ivrig och med ”mildt våld” leder ner henne till hytten. (G I, 184, 185, 185).

Samma problematik tas upp av Amalie Skram på ett exceptionellt djärvt sätt i berättelsen ”Et ægteskab” (1886). En ung fru upplever sin makes begär och fullbordandet av äktenskapet på följande sätt:

Tungen hang ham ud af munden, og han udstødte en knurrende dyreagtig lyd. Disse paroxysmer af kjælskab, som han undertiden fik over sig, var hende det værste af alt. Vejret forgik hende under hans knugende favntag og brutale gramserier, men hun gjorde aldrig nogen modstand. Hun tog det som hørende med til det kors, gud havde lagt på hendes skuldre. (Skram 1886: 8.)

Med en beskrivning som denna riskerade en kvinnlig författare social stigmatisering. Att äktenskapet kunde innebära övergrepp uppfattades som ett mindre problem än att en kvinnlig författare fick för sig att skildra vedervärdigheterna.

Det chockartade i den oskuldsfulla unga kvinnans första sexuella erfarenheter betonas i *Ett giftermål*, där Anna upplever den första delen av bröllopsresan som ”en oupphörlig följd af sinnesrörelser och själskakningar, der alla enskilda händelser och tankar flöto ihop i ett oredigt

⁹ Liksom Anna känner också den unge manlige huvudpersonen i Karl August Tavaststjernas *Barndomsvänner* avsky inför, som han uttrycker det, ”hela gratulationskomedin” (Tavaststjerna 1886: 147).

virrvarr”. Hon tänkte att hon aldrig skulle kunna komma över det här, ”hon måste bli galen eller taga lifvet af sig...” (G II, 30.)

Samhällets konventioner erbjuder mannen ett stort sexuellt förspång – Rode närmar sig med förtjusning sin unga, oerfarna brud. Han smålar åt fruns ”barnsliga okunnighet”, som ”klädde henne så utmärkt” (G I, 168). Mickwitz betonar det infantila hos Anna, vilket antyder att den sexuella akten liknas vid ett övergrepp på en minderårig.

Hemma från bröllopsresan förefaller Anna småningom vänja sig vid samlivet med sin man. Men så följer en konfrontation som accentuerar kontrasten mellan vad varje äkta man vet, men ingen ung flicka tilläts ha den minsta aning om. Anna hör berättas om ett par som är ogifta, men ändå ligger med varandra. Ovetande om den utbredda omoralen och dubbelmoralen blir hon häftigt upprörd.

”Är det icke förfärligt, Karsten?... Förstår du då icke?” sade hon otåligt, när han ingenting svarade.

Saken var, att han kämpade emot en nästan obetvinglig skrattlust. Hela den högtidliga, spända stämningen hade försvunnit. Hon föreföll honom så barnslig och okunnig och tillika så retande och söt uti denna sin okunnighet. Han hade velat brista ut i gapskratt. (G II, 93.)

Karsten fruktar först att Anna har fått nys om hans egna utsvävningar som ungtjänst, men eftersom det inte är fallet, uppfattar han hela historien som komisk. Anna ger sig dock inte utan vidare, och frågar Karsten om han levt med andra, men han kontrar med att hon inte skall blanda sig i sådant hon inte begriper. Han är på väg ut och lämnar henne med ett ”godnatt nu, barn”. När Anna blev förälskad i Karsten idealiserade hon honom, men nu degraderas han eftertryckligen:

Hon såg med ett slag honom bland alla de andra, han hörde till det, som hade väckt hennes vämjelse och förbittring, och nu, när hon visste det, föreföll det henne så naturligt, så sjelfallet, att det endast förvånade henne, att hon icke genast vetat, att han icke var ett undantag. [...] Han hörde till dem, som hon föraktade och afskydde. (G II, 96.)

Anna känner vämjelse inför sin make, männen i allmänhet och hela samhälls(o)ordningen. Mot den bakgrunden är det omöjligt för henne att stanna i sitt nyetablerade hem. Karsten grips av sorg och ånger, men mer akut förfärad är han över risken för en skandal, som kan skada hans karriär.¹⁰ Mickwitz gestaltar således sin manliga ”hjälte” med ambivalens; han är inte värre än sina kamrater... men det är tillräckligt illa. Annas agerande och besvikelse skildras utan ironi. Mickwitz låter därtill hjältinnan kritisera både sin moder, som försummade att upplysa henne om realiteterna, och sin make som ”hade begagnat sig utaf hennes okunnighet, för att rövva ifrån henne hennes kärlek” (G II, 146f.). Termen ”rövva” indikerar det barbariska i 1800-talets äktenskapliga institution, sådan som Anna (och Mickwitz) uppfattar den.

Faran för en eventuell skandal kanske framkallar skrämselflicka hos Rode och hans svärmor, men för Anna är krisen av existentiellt slag. Hon känner sig lurad av sina närmaste och befinner sig i ett slags

¹⁰ Själva ordet skandal ”isade hans blod, så att han tyckte att det formligen kröp genom hans ådror” (G II, 103f).

chocktillstånd. Hon har blivit konfronterad med en verklighet som ter sig obegripligt krass i förhållande till de ideal hennes uppfostran byggt på. Som ofta i periodens emancipationslitteratur ställs en ung kvinnas sanningsskrav mot det högborgerliga, patriarkaliska samhällets förljugenhet.

Fru Norman lyckas avstyra en skandal genom att skicka dottern ut till fadern på familjens lantegendom. Enligt den officiella förklaringen far hon dit för att sköta om sin hälsa. Anna blir småningom mindre övertygad om att hon har handlat rätt. Modern bearbetar henne mildt men envist med argument som får dottern att se saken i en ny belysning, "ifrån en annan sida, en sida, hvilken hon aldrig förut kommit att tänka på. Men nu visste hon att den fanns, och det förvärrade ännu mera hennes inre oro." (G II, 150.) Det är emellertid inte en gradvis utveckling som leder till att Anna återförenas med sin make. Den unga frun blir "sjuk" och överrumplas av läkarens besked: hon är gravid. En sådan möjlighet hade hon inte alls kommit att tänka på, vilket ytterligare understryker hur världsfrånvärd den konventionella flickuppfostran var.

Utvecklingen från ung ogift kvinna till nygift fru resulterar i tre uppskakande upplevelser: För det första, bröllopsnatten. Anna förefaller helt oförberedd på mannens "djuriska" begär. För det andra, vetskapen om männens "osedliga" liv. För det tredje, graviditeten. Det som förenar dessa chockerande upptäckter är att Anna inför dem alla blir skräckslagen och upplever sin egen och andras kroppslighet som äcklig. Hennes uppfostran har inte alls tagit hänsyn till att människan är en fysisk varelse. Beskedet om att hon är gravid, denna i läkarens ögon helt naturliga förklaring på hennes symptom, förnekar hon ivrigt. Förutom att hon blir likblek och får blåvita läppar, förbluffar hennes ögon läkaren, eftersom de har ett "obeskrifligt uttryck utaf skrämsel och ångest" (G II, 165). Annas besynnerliga beteende får läkaren att ställa den tidstypiska kvinno-diagnosen hysteri. Men i Mickwitz berättelse röjer "hysterin" samhällets sjukdomar, inte Annas. Den kvinnliga modediagnosen blir ett uttryck för flickuppfostrans morbida ideal. Att reagera med nervositet och skräck när ruskiga realiteter raserar idealen kan uppfattas som fullt naturligt. Anna har ingen beredskap att möta allt "det nya som stormade in på henne". Ovan att förstå och acceptera kroppens yttringar gör graviditeten att hon känner sig som ett sårat djur som "velat gömma sig undan för alla menniskor, för att dölja sin skam" (G II, 167). Anna har inte själv fått välja vad hon vill, utan upplever att hon fångats i en fälla:

man ha bundit för hennes ögon och ledt henne blind in på en väg. Och nu rycktes bindeln bort, och hon såg, hvart hon kommit. Men nu var det för sent att vända om. [...] hvarför skulle hennes ögon nu först öppnas, i samma stund, då hon kände sig ohjelpigt bunden? (G II, 168.)¹¹

Även tidigare har Anna haft orsak att känna sig lurad, men med ett foster växande i magen är hon fången på ett mer konkret sätt än förut. Sorgmodig inser hon att hennes personliga frihet definitivt gått förlorad.

I slutet av romanen har Anna och Karsten etablerat ett stillsamt familjeliv, med en liten dotter i centrum. Slutet tydliggör hur centralt

¹¹ Anna undrar om man kan tala om hennes fria vilja: "när hon ingenting visste, hvarken om lifvets verklighet, sig sjelf, eller andra?" (G II, 168f.).

temat uppfostran varit genom hela berättelsen. Anna, som just blivit vuxen, står redan själv inför uppgiften att uppfostra en dotter – och har principerna klara för sig: ”Med öppna ögon skulle hennes barn gå in i lifvet. Ty det var der, som felet uti hennes eget lif låg: att hon inte med öppna ögon hade valt sin väg.” (G II, 176.) Anna går således in för att uppfostra sin dotter helt annorlunda än hon själv uppfostrades. Härmed riktas en anklagelse mot den äldre generationens förfelade ideal. Även på denna punkt har Amalie Skram formulerat sig dristigt och precist. I *Constance Ring* får titelpersonen yttra:

Det var dog en skam, at de gamle gik og narred de unge, for de gamle måtte jo vide besked. Hvorfor skulle de lyve livet op til noget, som det ikke var og aldrig havde tænkt på at være. (Skram 1978: 186.)

Sedd i ett sådant perspektiv kan flickuppfostrans bristfälliga verklighetsbild uppfattas som den äldre generationens bedrägeri gentemot den yngre.¹² Gerda von Mickwitz, som tillhör den unga skeptiska generationen reagerar mot lögnerna. Hon är därmed en genuin representant för det nya, eftersom det moderna genombrottet till sin karaktär var ett ungdomsuppror. Det var de ungas uppvaknande och protest mot den äldre generations förlegade ideal.

Tabu II: Incest och pedofili

Incest, ett tabu som ofta tangeras i *Ett giftermål*, antyds redan i förhållandet mellan Ada och Carl Holst. De är kusiner och efter föräldrarnas tidiga död har Ada vuxit upp tillsammans med Carl och hans syskon. Ada var ”egentligen så godt som hans syster”, som det heter (G I, 26).¹³

Carls mor, Adas fostermor, är änka och lever för sina barn. Det samma är fallet i Annas familj. Frustrerande vuxenrelationer får föräldrarna att projicera sin kärlek på barnen: ”liksom Axel från början hade varit moderns bortskämda älskling, så slöto far och dotter sig ömt till hvarandra” (G I, 69). Sistnämnda relation, som får mycket uppmärksamhet i romanen, bestäms i hög grad av faderns snedvridna förhållande till sina egna föräldrar.

Oskar Norman upprepar ett olyckligt beteende, som han själv drabbades av som barn. Hans fader var en hänsynslös lebeman. Modern upplevde äktenskapet som en förödmjukelse och skulle helst ha avbrutit samlivet, men när sonen föddes kände hon sig bunden. Efter makens frånfälle drog hon sig tillbaka från sällskapslivet för att uteslutande leva för sin son. Resultatet blev en symbios som isolerade sonen. Han var

¹² Problemet med otidsenliga uppfostringsprinciper drabbar även pojkar. I *Barndomsvänner* skildrar Tavaststjerna kritiskt en pojkes uppväxt. En auktoritär fader nedslår varje ”antydning till självständighet” hos sin son, som därmed blir ”den viljelösaste lekboll” för sina kamraters påhitt (Tavaststjerna 1886: 87). Strindberg kritiserar gång efter annan de auktoritära fäderna. I *Tjänstekvinnans son* talar han ironiskt om ”fadrens högsta domstol” (Strindberg 1989: 10).

¹³ Modern, fru Holst, älskar sina barn och gläds över Adas och Carls kärlek, men har ändå en känsla av ”någonting orätt; de båda voro ju så godt som syskon”. Av mer egoistiska skäl känner hon sig tung i hjärtat inför Adas och Carls giftermål, varmed hon ”med ett slag förlorade två af sina barn” (G I, 53, 55).

utan vänner och så länge modern levde sökte han inte annat kvinnosällskap, eftersom han fann allt han behövde ”uti hennes kärlek”. Kvarhållen i en abnorm modersrelation förefaller Oskar Norman ha förlorat förmågan att utveckla en jämbördig och vuxen kärleksrelation. Senare, när han själv blir förälder präglar bindningen till modern ända från början hans förhållande till sin dotter:

Att ega en dotter hade alltid varit Oskar Normans högsta önskan. En dotter, som bar hans mors namn och som kanske äfven liknade henne. Och Anna liknade farmodern – till och med uti sitt utseende, tyckte fadern. Och när han hade henne hos sig, då plågades han mindre utaf den inre tomhet, som han känt alltsedan hans mor dog. (G I, 66.)

Som modern bundit honom, försöker han binda sin dotter. Den kärlek Oskars moder kände påminner om den ”nästan häftiga kärlek” som han skänker Anna, men som han inte har kunnat skänka sin hustru, ”emedan hon icke fordrade och icke hade förstått den” (G I, 69).

Oskar Norman är inte alls förberedd på eller intresserad av att hans dotter utvecklas till en vuxen, gift kvinna. Vid Annas förlovning sticker det till i hjärtat på honom, liksom han vid bröllopet känner sig försmådd, eftersom han koncentrerat all sin kärlek på henne. När Anna lämnar sin man efter en kort tids äktenskap och momentant flyttar ut på landet, är fadern nöjd och föreställer sig att hon för alltid skall stanna hos honom.

Incesten i *Ett giftermål* har en psykologisk och symbolisk karaktär. Mickwitz indikerar inte att det är fråga om sexuellt missbruk i konkret mening, men nog om ett förhållande som emotionellt är till skada för barnet. Inom Normans släkt har de vuxna en benägenhet att etablera osunda relationer till sina barn. Kärleken blir felvänd eller åtminstone felaktigt proportionerad.

Äktenskapet mellan Annas föräldrar ger sken av att vara lyckat. Makarna grälar aldrig med varandra, men de står heller inte varandra nära. Oskar Norman har en samtidigt negativ och diffus uppfattning om sitt äktenskap:

Att hans giftermål varit ett misstag, att det icke gifvit honom det han längtat efter, det hade Oskar Norman redan länge känt, fast han icke tillstod det ens för sig sjelf. Han hade ju icke heller kunnat säga, hvaruti denna missträkning egentligen bestod. Hon var den ömmaste, mest hänsynsfulla hustru, den bästa mor, och ändå saknade han någonting – hufvudsaken. Egentligen gingo makarne bredvid hvarandra som främlingar. (G I, 69.)

Makarna gör inte mycket för att förbättra sin relation, men skilsmässa är inget tema alls. Det är karaktäristiskt, inte enbart för familjen Norman, utan även för societeten i stort att ett olyckligt samliv inte anses utgöra någon katastrof, så länge fasaden är snygg. Den sociala status ett fördelaktigt äktenskap genererar är något som prioriteras högt och är oberoende av hur makarna egentligen mår. En liknande känsla får man när man läser Ibsen. Båda författarna skildrar ett välbärgat men förfallet borgerskap. Hemmen blir dockhem och samhällslivet är oseriöst, depraverat och fullt av lögner. Missförhållandena blottläggs ofta med ironi, vilket skildringen av skvallrets betydelse i *Ett giftermål* visar. Relationerna inom borgerskapet är i Mickwitz roman överhuvudtaget präglade av sensationshunger

och illa dold motvilja. Att skvallra är ett av de få nöjen man har i den snäva och inte särskilt dynamiska societetskretsen. Skvallerspråket är effektsökande, skandalen är "målet" och kravet om att komma först med det nya, värderas betydligt högre än hänsynen till sanningen; även "utan att veta någonting bestämdt om själva saken, kunde man sätta historier i omlopp" (G II, 111). Romanens skvallerspecialister är kvinnor, men även männen bidrar till att sprida rykten, vilket inte förhindrar att de nämner kvinnornas prat med förakt. När ringaktningen vid ett tillfälle ventileras replikerar Rode: "Någonting måste de stackrarna väl roa sig med" (G II, 24).

Rodes replik röjer en del om societetsmännens arrogans. Kvinnorna ses som underordnade individer som man måste tycka synd om. Att vara man innebär makt och möjligheter att handla och utvecklas. Det finare borgerskapets kvinnor fastnar däremot i hemmets trånga krets och ställs juridiskt och ekonomiskt i en förnedrande position, varför utsikterna till aktivitet och självförverkligande ofta är obefintliga.¹⁴ Kvinnornas ofrihet i hemmet och i samhället är ett återkommande tema i 1800-talets litteratur och en omständighet som skördar sina offer. Dramatiskt blir det inte minst när en destruktiv reaktion framprovoceras så som i Flauberts *Madame Bovary* och Ibsens *Hedda Gabler*. Om Emma Bovarys psykologiska situation konkluderar Erich Auerbach (1964: 138) pregnant att ingenting händer – och att detta ingenting blir till en tung börda.

Att Mickwitz låter Karsten Rode fälla en nedlåtande replik om kvinnornas skvaller är karaktäristiskt för hennes berättarstil, som är politisk på så sätt att hennes figurer bidrar till att avtäcka de övergripande strukturerna och problemen i det samhälle som gestaltas. Så är också fallet när de osunda förhållandena mellan vuxna och barn, "incestspiralen", sätts igång av Annas farfars omoraliska leverne, som i sin tur framstår som karaktäristiskt för manschauvinismen och okulturen i det patriarkaliska samhället. I samma stil röjer den pedofili som romanen antyder mera genomgripande problem inom stadens societet. Det handlar inte om pedofili i konkret mening, utan snarare om en symbolisk pedofili-struktur i det patriarkaliska samhället. Å ena sidan hålls borgerskapets döttrar kvar på ett barnsligt, omoget utvecklingsstadium, å andra sidan dras de in i sexuella relationer med män, som inte bara är sexuellt erfarna, utan också ofta betydligt äldre.

Mickwitz visar hur retoriken kring societetens unga flickor domineras av ord som gör dem mindre än de är (eller borde vara). De tilltalas och omtalas ständigt med ord som "lilla", "barn" och även "späd". Således förblir Ada Holst känd som "lilla Ada" även efter att hon gift sig och fått barn, och oberoende av att hon i själva verket är "ganska lång och väl växt" (G I, 81). Första gången Karsten möter Anna frågar han om hon leker med dockor och tycker hon ser "mycket ung ut, fin och späd, något mager" (G I, 15). Hon blir som en docka för den äldre, erfarna mannen. Docklivet, det oäkta, mekaniska och motståndslösa, är ett vik-

¹⁴ "Kvinnans trånga krets" är ett stående uttryck när det handlar om 1800-talets kvinnor (Holm 1981: 125).

tigt motiv i romanen. Trots, eller just på grund av Annas omognad, ligger hennes utseende nära idealet för en ung kvinna. Fru Norman talar om ”den doft af barnslig renhet och oskuld, som är en ung flickas största... hm... charme” (G I, 39).

Man kan konstatera att de unga flickorna i Mickwitz roman har blivit systematiskt hämmade i sin mentala utveckling och hålls kvar i en infantil uppfattning om livet. Resultatet är en barnslig utstrålning som anses vara både *comme-il-faut* och attraktiv. I *Ett giftermål* föregår mötet mellan könen helt på männens premisser. En bal beskrivs av ett uppsluppet salongslejon som en trevlig tillställning: ”glad ton, otvungen konversation och en hel hop skönheter, som exponera sig till benäget påseende” (G I, 17).

Om Karsten Rode heter det att han finner varje oskuld retfull. Det bidrar till hans goda anseende, särskilt bland mödrarna, att han med ”ren, faderlig ömhet” vägleder balens debutanter. Att låta mödrarna kalla Rodes ömhet för ”ren” är en ironi från Mickwitz sida. Hon beskriver hur han snabbt och målmedvetet erövrar de oerfarna flickornas förtroende och därefter kan ”tillåta sig allehanda små friheter gentemot dem – som ingen annan fick”. Stadens unga kvinnor slussas således in i vuxenlivet av den aktade ämbetsmannen. Det är allmänt känt att ”Karsten Rode var alla unga flickors första flamma”. Mickwitz, van att skriva om tabun och därför en antydningarnas mästare inflätar kommentaren: ”Saken var för resten fullkomligt oskyldig” (G I, 9). Samtidigt låter hon flera av sina figurer indikera motsatsen. Stadens skvallerdrottning kallar Rode farlig och ”bra underlig med sin smak för barn” (G I, 91).¹⁵

Pedofilin i romanen har som nämnt en symbolisk karaktär, men vid ett giftermål som det mellan den sexuellt bevandrade Rode och den helt oerfarna Anna finns det en antydning om ett fysiskt övergrepp. Ett övergrepp som har statens och kyrkans välsignelse och är ett resultat av samhällets normer som skänker männen ett fördärvande övervälde.

Repressalier

När Gerda von Mickwitz debuterade med *Solglöd och andra skizzer* 1885 gömde hon sig bakom en signatur. Att hon fyra år senare offentliggjorde *Ett giftermål* i eget namn, innebär inte att romanen skulle vara mindre riskabel att ge ut. Där *Solglöd* utmanar med dekadens och erotiskt laddade stämningar, är gestaltningen i *Ett giftermål* frän och mer realistisk. Romanen kan emellertid läsas på olika nivåer, i likhet med andra verk av tidens övriga radikala, kvinnliga författare. Den kan tolkas som en utmanande text om några av hemmets och samhällets mest förbjudna teman. Men den kan även läsas som en roman som kretsar kring mer accepterade ämnen, såsom uppfostran, dubbelmoral och äktenskap. Om man betonar de mer allmängiltiga frågeställningarna kan man säga att *Ett giftermål* förefaller avspegla tidsandan, eftersom romanen inkorporerar

¹⁵ Skvallerdrottningen yttrar mer allmänt att män vid en viss ålder lär ”föredraga barn” (G I, 91).

mycket av 1880-talets debatt om kön och moral. Med tanke på utgivningsåret 1889 kan *Ett giftermål* till och med sägas avrunda decenniets sedlighetsfejd.

Även pressens reaktion förefaller tidstypisk. Romanen blev ingen skandal utan fick relativt få recensioner. Den klart mest engagerade recensionen fanns i *Hufvudstadsbladet*. ”Vi skulle vilja kalla boken ett literärt evenemang”, skriver den anonyma kritikern. Det noteras vidare att romanen är överraskande frispråkig för att vara skriven av ”en ung dam, barn af detta Helsingfors samhälle” (”Literatur. ’Ett giftermål’”, 1889). Recensenten hade redan i *Solglöd* uppmärksammat ”anlag och en viss erfarenhet, mycket framskjuten till och med i – erotiskt afseende”. I *Ett giftermål* behandlas ”äktenskapets fysiska följder” på ett sätt som är ”oväntadt och ovanligt öppet och utan omsvep, men dock fullkomligt rent alltigenom”. Recensenten berömmar Mickwitz för objektivitet ifråga om könsmoralen, ”men icke skulle man ’förr i världen’ väntat att få läsa allt detta af en ung dam, och ej heller skulle man gifvit boken åt sina döttrar eller systrar. Många göra det icke heller nu”. Kommentaren leder tillbaka till dilemmat kring de unga flickornas uppfostran: skulle de delges en rejäl upplysning även i frågor som rörde sexuallivet, eller skulle de tvärtom skyddas från dessa ”orena” teman?

Inom kulturkonservativa kretsar utgjorde omdömen såsom ”boken ifråga kan läggas i händerna på vem som helst” att verket och dess författare accepterades socialt.¹⁶ Att man sade sig beskydda vissa grupper i samhället erbjöd emellertid även en möjlighet att utdöma verk man inte själv kunde godkänna (när kvinnliga författare skrev böcker, som *inte* kunde läggas på allas nattduksbord, handlade det ofta om verk som blottställde omoralen inom patriarkatet).

Utgivningar som ansågs osedliga kunde i enstaka fall leda till statsmaktens formella, juridiska ingripande, som fallet var till exempel med Herman Bangs *Haabløse Slægter* och Christian Krohgs *Albertine*. Men det fanns andra, mindre formella och troligen mer effektiva sätt att motarbeta de kulturradikala författarna. Ina Langes ”*Sämre folk*” (1885) som på många sätt bildar en pendang till Zolas *Nana* smädades i delar av pressen både i Finland och i Sverige. Romanen gjorde Lange så ökad att hon hade stora problem med att hitta en förläggare, varför hennes nästa roman enbart utkom i dansk översättning.¹⁷ Ännu värre gick det för författarkollegan Hanna Ongelin, vars frispråkighet ledde till en tilltagande social stigmatisering.¹⁸ Mickwitz bemöttes inte lika respektlöst som Lange och Ongelin, men likt Ongelin var hon tvungen att bli sin egen förläggare. Boken efter *Ett giftermål*, romanen *Kärleken* (1892), utkom på eget förlag och blev hennes sista utgivning på svenska.

¹⁶ K.A. Tavaststjernas böcker klandrades ofta för att innehålla opassande tendenser. I slutet av sin recension av *I förbindelser* konkluderar Bernhard Estlander emellertid: ”I motsats till hvad förut varit fallet med förf:s arbeten, kan boken i fråga gärna läggas i händerna på hvem som helst.” (B. Estlander 1888: 221f.).

¹⁷ Se avsnittet om receptionen av ”*Sämre folk*” i Toftegaard Pedersen 2002: 193–200. Den nämnda romanen, *En Skæbne. Fortælling fra vore Bedsteforældres tid*, utkom 1887 på Gyldendalske Boghandels Forlag i Köpenhamn.

¹⁸ Pia Forssell skriver: ”Från 1880 framåt fick hon [Hanna Ongelin] i Finland ge ut sina böcker på eget förlag” (Forssell 2009: 669).

Det moderna genombrottet var även ett kvinnligt genombrott, men det betyder inte att kvinnorna framträdde på lika villkor som männen. Det kulturella etablissemangen var fortfarande konservativt och patriarkaliskt och det litterära fältet reglerades av männen. Kvinnorna författade utgående från sina erfarenheter och sina perspektiv, vilka inte sällan uppfattades som mindre viktiga av den manliga kritiken. Men förutom böckerna som männen kanske inte alls läste, fanns det också texter som ansågs samhällsvådliga eftersom de hotade den manliga hegemonin. Ämnen som sexualitet och könsmoral ansågs minst av allt vara lämpade för de kvinnliga författarna. Med texter i vilka de trotsigt trampade in på dessa områden riskerade de att väcka förakt bland stora delar av allmänheten. Med tanke på detta blir det tydligt att Gerda von Mickwitz rörde sig på minerat område när hon skrev "Messling" och *Ett giftermål*.

I ett litteraturhistoriskt perspektiv blir olikheten mellan kvinnliga och manliga författare inte mindre. Det moderna genombrottets manliga banerförare, Georg Brandes, Henrik Ibsen och August Strindberg, kanoniserades snabbt. Däremot kom åtskilliga av de mest profilerade kvinnorna, häribland Anne Charlotte Leffler, Ina Lange och Gerda von Mickwitz, att mer eller mindre glömmas bort under hela (Lange, Mickwitz) eller största delen (Leffler) av 1900-talet.

KÄLLOR

- Ambjörnsson, Ronny 1974: *Samhällsmodern. Ellen Keys kvinnouppfattning till och med 1896*. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för idé- och lärdomshistoria.
- Auerbach, Erich 1964: "Madame Bovary." I Raymond Giraud (red.), *Flaubert. A Collection of Critical Essays* s. 132–140. Prentice Hall: Englewood Cliffs.
- Beauvoir, Simone de 2012 (2002): *Det andra könet*. Övers. Adam Inczèdy-Gombos & Åsa Moberg i samarbete med Eva Gothlin, Stockholm: Norstedts.
- Benedictsson, Victoria [Ernst Ahlgren] 1885: *Pengar*. Stockholm: C.E. Fritze's K. hofbokhandel.
- Benedictsson, Victoria 1886: "Några ord med anledning af Gerda von Mickwitz' skiss Messling", *Framåt* 11/1886: s. 9–10.
- Benedictsson, Victoria [Ernst Ahlgren] 1887: *Fru Marianne*. Stockholm: Z. Hæggströms förlagsexpedition.
- Bjørnson, Bjørnstjerne 1911: *Samlede Værker 5*. Kristiania & København: Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag.
- Collett, Camilla 1913: *Samlede Verker II* (Mindeudgave). Kristiania & København: Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag.
- Ekelund, Erik 1969: *Finlands svenska litteratur 2*. Helsingfors: Söderström & C:o Förlag.
- Estlander, Bernhard [B. E.] 1888: "I bokhandeln. Karl A. Tavaststjerna: *I förbindelser*", *Finsk Tidskrift* september 1888: s. 219–222.
- Estlander, Carl Gustaf [Utgifvaren] 1881: "Utgifvaren till författarinan", *Finsk Tidskrift* september 1881: s. 213–216 [se även Kerfstedt, Amanda 1881].

- Forssell, Pia 1999: "Gerda von Mickwitz". I Johan Wrede (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria I. Åren 1400–1900* s. 459–461. Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Bokförlaget Atlantis.
- Forssell, Pia 2009: "Hanna Ongelin". I Henrik Knif (huvudred.), *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 710:2. Helsingfors, Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Bokförlaget Atlantis.
- Gedin, David 2004: *Fältets herrar. Framväxten av en modern författarroll. Artonhundratalet*. Stockholm/ Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Gilbert, Sandra M. & Gubar, Susan 1984 (1979): *The Madwoman in the Attic. The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. New Haven & London: Yale University Press.
- Hjordt-Vetlesen, Inge-Lise 1998 (1993): "Modernitetens kvinnliga text. Det moderna genombrottet i Norden". I Elisabeth Møller Jensen (huvudred.), *Nordisk kvinnolitteraturhistoria II. Fadershuset. 1800-talet* s. 330–353. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker.
- Holm, Birgitta 1981: *Romanens mödrar I. Fredrika Bremer och den borgerliga romanens födelse*. Stockholm: Norstedts.
- Huhtala, Liisi 1989: "Miksi minulle ei kerrottu?" (Varför har man inte berättat för mig?). I Maria-Liisa Nevala (red.), "Sain roolin johon en mahdu". *Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja* s. 249–253. Helsinki: Otava.
- Johannisson, Karin 2013 (1994): *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*. Stockholm: Norstedts.
- Kerfstedt, Amanda 1881: "Synd", *Finsk Tidskrift* september 1881: s. 213–227 [se även Estlander, C.G. 1881].
- Knudsen, Jørgen 1994: *Georg Brandes. Symbolet og manden, 1883–1895*. København: Gyldendal.
- Lange, Ina 1887: *En Skæbne. Fortælling fra vore Bedsteforældres tid*. København: Gyldendalske Boghandels Forlag.
- Lappalainen, Päivi 2000: *Koti, kansa ja maailman tahraava lika. Näkökulmia 1880- ja 1890-lukujen kirjallisuuteen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Leffler, Anne Charlotte Edgren 1883 (1882): "En bal i 'societeten'", *Ur lifvet I*, tredje upplagan. Stockholm: Z. Hæggströms förlags-expedition.
- "Literatur. 'Ett giftermål'" [utan signatur], *Hufvudstadsbladet* 17.12.1889.
- Mickwitz, Gerda von 1886: "Messling" i *Framåt* 5/1886: s. 6–11. (= M)
- Mickwitz, Gerda von 1889: *Ett giftermål* (I: "Före", II: "Efter"), Helsingfors: G.W. Edlunds förlag. (= G)
- Mickwitz, Gerda von 1892: *Kärleken*. Helsingfors: Eget förlag.
- Mickwitz, Gerda von 1901: "Några synpunkter vid bedömandet af Friedrich Nietzsches författarskap I–II", *Finsk Tidskrift*, augusti 1901: s. 127–138.
- Nordisk Familjebok* 15 1891: [första utg.]. Stockholm: Expeditionen af Nordisk familjebok.

- Nordisk Familjebok 27 1918: [andra utg.]. Stockholm: Nordisk familjeboks förlags aktiebolag.
- Ruin, Waldemar 1885: *En psykologisk blick på kvinnofrågan*. Helsingfors: G.W. Edlunds förlag.
- Skram, Amalie 1886: "Et ægteskab (forts.)", *Framåt* 8/1886: s. 6–9 [novellen trycktes som följetong i *Framåt* 6–11/1886].
- Skram, Amalie 1978 (1885): *Constance Ring*. Oslo: Gyldendal.
- Strindberg, August 1989 (1886): *Samlade verk 20. Tjänstekvinnans son I–II*. Stockholm: Norstedts.
- Tavaststjerna, Karl August 1883: *För morgonbris*. Helsingfors: P.H. Beijer.
- Tavaststjerna, Karl August 1886: *Barndomsvänner*. Borgå: Werner Söderström.
- Toftegaard Pedersen, Arne 2002: *Det marginaliserede gennembrud. Tre moderne svensksprogede romaner fra 1880ernes Finland*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Toftegaard Pedersen, Arne 2003: "Tror du jeg ligger på roser. Gerda von Mickwitz og kærlighedens natur". I Michel Ekman & Roger Holmström (red.), *Kunskapens hugsvalelse. Litteraturvetenskapliga studier tillägnade Clas Zilliacus* s. 155–169. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Witt-Brattström, Ebba 2008: "Sex, makt och syfilis", *Dagens Nyheter* 20.1.2008 (www.dn.se/kultur-noje/kulturbedatt/sex-makt-och-syfilis).

Författare

Arne Toftegaard Pedersen, FD, forskare, Åbo Akademi, Finlands svenska litteratur
([arne.toftegaard.pedersen\[at\]gmail.com](mailto:arne.toftegaard.pedersen[at]gmail.com))